

POEZIE

V české poezii let sedmdesátých a osmdesátých vynikají z velkého počtu básníků tři osobnosti, jejichž tvorba určuje základní charakter období: JAN NERUDA, který vydává své vrcholné sbírky, SVATOPLUK ČECH, pokládáný za mluvčího aktuálních sociálních a politických tužeb národa a JAROSLAV VRCHLICKÝ jako „pěvec“ všech jeho citů a nálad. Jejich výjimečné postavení, jejich přední místo nejen v poezii, ale v celém národním životě, stejně jako velký kvantitativní růst české poezie vůbec dosvědčují, jakou společenskou váhu tehdy poezie měla. Žádalo se od ní, aby pomáhala aktivizovat celý národ, znechucovaný bezúspěšnými politickými zápasy, spory a šarvátkami, aby dávala to, co veřejný shon neposkytoval, aby uchovávala ideální nadšení i přirozený a vroucí cit.

Ve srovnání s ostatními literaturami evropskými je postavení poezie v českém prostředí a v celku literatury něčím zvláštním. Skoro všude totiž v tomto období nabývá převahy próza, která zatlačuje poezii až na druhé místo. Vedoucími autory téměř všech evropských literatur se stávají prozaikové, tvůrci velkých realistických románů. Odlišné, silně exponované postavení poezie u nás souviselo se stavem českého národa. Potřeba působit k tomu, aby národ jako celek dosáhl rovnoprávnosti a aby se mohl svébytně rozvíjet, vedla k tlumení zájmu o odkrytí rozporů uvnitř národní společnosti. Poezie, která měla ve srovnání s prózou slabší poznávací funkci, vyhovovala tak lépe historické situaci.

Neznamená to však, že by se v nejlepších básnických dílech neozývaly nové, stupňující se třídní rozpory soudobé společnosti. Promítaly se do tvorby básníků nejčastěji v podobě rozeklaného pocitu: básník se chce podílet na zápasu celého národa, chce posilovat důvěru v dosažení národních a lidských práv, chce probouzet zájem a aktivitu všech národních vrstev, avšak zároveň na něho stále tíživěji doléhá skutečnost, že je se svými upřímně myšlenými ideály osamocen, cítí se v dané společnosti cizí, je zraňován ve svých touhách a snech po lidské ušlechtilosti skutečným světem, který se

mu jeví jako převrácený, špatný a zlý. Mezi těmito dvěma póly pohybuje se většinou básnická tvorba sedmdesátých a osmdesátých let. Odpovídá na otázky národního a sociálního zápasu. Ale vyjadřuje také, a to zejména v lyrice a poezii intimní, pocity, jimiž básníci reagují na soudobé vztahy mezi lidmi; vyjadřuje celkový rozporuplný poměr básníka ke skutečnosti i jeho touhu emancipovat se od společnosti, kterou cítí jako sobě nepřátelskou.

Poezie jako odezva politického a sociálního dění

V sedmdesátých a osmdesátých letech vytvořila se v naší poezii ve výrazné podobě představa básníka jako pěvce kolektivního národního citění a smýšlení, jako mluvčího, který zaujímá stanovisko k nejvážnějším otázkám politického, národního a sociálního vývoje. V širokém proudu soudobé poezie, rostoucí z této odpovědnosti, kterou na sebe spisovatelé brali, a obsahující lyriku i epiku značně různorodého zaměření i ceny, převažovaly básně inspirované myšlenkami národního zápasu. Básníci vyjadřovali tyto myšlenky buď přímo v hojných reflexivních verších či formou lyrických zamyšlení a výzev, nebo nepřímo prostřednictvím domácích i cizích látek historických nebo alegorických. Tyto básně reagovaly na otázky státoprávního boje, útočily proti národnostnímu útlaku, vyzdvihovaly slavnou českou minulost jako protiklad a příklad současnosti. Často zpracovávaly motivy ruské, aby naznačily posilu, kterou může přinášet slovanská myšlenka. Opěvovaly boj balkánských národů za svobodu, poukazující na jejich příkladnou statečnost. Běžná vlastenecká poezie tkvěla však převážně v abstraktnosti, myšlenky alegoricky v ní vyjadřované byly jen obecné, pojetí národa jako vnitřně nerozlišeného společenství zastíralo třídní rozpory, které se stále silněji stávaly hybnou silou národních dějin. Nelze však říci, že by všechna tato poezie postupovala po nesprávných cestách. Pokud vedla k činnému postoji k životu, pokud byla nesena ideou boje, pokud špěla k rozlišení nacionálních frází od skutečných zájmů národa, potud mohla mít pokrokovou společenskou funkci. Stále ještě měl totiž značnou váhu politický program pasivity, který vycházel z přesvědčení o soběstačnosti národa a spokojoval se vírou v jeho klidný rozvoj z vlastních zdravých sil. Proti němu pak stál nový tehdy postoj, zdůrazňující aktivitu a přímo bojovnost, zakládající se na soudobém vývoji světovém a obracející se i k lidu.

Tato poezie, vyrůstající ze zájmu o aktuální společenské problémy, měla obvykle dvojí podobu. Jednak čerpala ze zdroje, který byl připomínán jako záruka národního charakteru umění, z lidové poezie lyrické a epické, z jejích námětů, obraznosti i forem. Vedle toho pokračovala tato časová poezie v rozvíjení verše vytvořeného v ruchovském období, verše rétoricky vý-

mluvného a patetického, ale zároveň popisného a přeplněného abstraktními pojmy a alegorickými obrazy.

Nejvýraznějším představitelem poezie prvního typu byl ADOLF HEYDUK, jehož zmíněná už třídílná sbírka *Cimbál a husle* (1876) vyrůstající z obnoveného zájmu o Slovensko obsahovala básně založené reflexívně, scény ze života, příběhy a drobnosti lyrické, jejichž společným námětem byl život a osudy slovenského lidu. Ve chvílích, kdy se sbírka objevila, znamenala tato oslava slovenského lidu a přírody i vyslovení hněvu nad jeho národním útlakem přímo manifestaci přátelských vztahů obou národů, a měla proto velký ohlas a dosah politický. Poetizovaný obraz slovenské skutečnosti však znamenal mnoho také pro další umělecký rozvoj A. Heyduka, který vstupuje v polovině sedmdesátých let do období velké básnické plodnosti. Tento obraz splýval s jeho touhou po nalezení osobního štěstí a klidu, jak se z toho Heyduk vyznává v jedné z prvních a zdařilých básní (*Touha po Slovensku*): „Chci obejmouti podtatranský lid / a z jeho zpěvu čerpat mír a klid . . . / Chci prchnout načas vášním světa všem, / chci býti zase šťastným člověkem.“ Slovensko tedy představuje Heydukovi kraj šťastné pohody a jeho přímo osobní okouzlení tamějším krajem a lidmi podtrhuje v nejlepších básních sbírky dojem svěží spontánnosti a lyrické upřímnosti.

Touto bezprostředností a zpěvností také Heydukova sbírka vynikala ve srovnání s tvorbou dvou básníků mladších podobného zaměření, RUDOLFA POKORNÉHO a ELIŠKY KRÁSNOHORSKÉ. Oba měli mnoho společného, vyrůstající z ovzduší, které charakterizovalo almanach *Ruch*. Nejúčinnější byly jejich verše, když básník pozvedal hlas jako mluvčí národa a vyjadřoval jeho hněv, rozhořčení i vzdor. Avšak tam, kde se snažili kreslit žánrové obrázky ze života, podávali jen nevýrazný a povrchní popis. V lyrice se pak přímo záměrně bránili bezprostřednosti, nechtějící se ani v subjektivních verších zpovídat z interných citů a nálad.

Dobově charakteristickým dokladem podstatných světlých i stinných stránek poezie tohoto typu je vývoj ELIŠKY KRÁSNOHORSKÉ (1847—1926). Po prvotně *Ž máje žití* (1871), vyslovující potřebu ideálního, nadšeného a čínohodného vztahu k životu ve verších abstraktních a moralizujících, vydala Krásnohorská svou knihu nejúspěšnější, *Ze Šumavy* (1873). Patetickým veršem, který hromadí a často opakuje slova, užívá paralel a antitez, řečnických otázek a zvolání, veršem založeným na složitých a rozvitých větách vyjádřila tu básnířka národní vzdor, s planoucím zaujetím se v nich vyznala ze svého ideálního vlastenectví, ze svého optimismu i touhy dojít vyrovnáním společenských protikladů k ideální společenské harmonii. Báseň *Chodská*, opěvující odvčký statečný boj Chodů na obranu vlasti, stala se nadlouho výrazem zápasu proti národnostnímu útlaku, působící i užitím dialektismů a sugestivně pochmurnou náladou:

Leží mraky vrané, leží nad Čerchovy;
hu! to v lese vstanú všechny noční sovy!
Nad horami chmurno, pod horami mhlivo —
co to naše slunce, co huž není živo?

Ani tyto verše však nebyly prosty strojenosti, která vyplývala z autorčina racionálního přístupu k básnické tvorbě a z jejího úsilí vyjádřit za každou cenu vlasteneckou tendenci. Její poezie, nemající bezprostřední podněty životní a osobní, byla víc a více zaplavována verbalismem, jak je patrné už na sbírce následující, reagující na boje balkánských národů proti Turkům, nazvané *K slovanskému jihu* (1880), i na dalších sbírkách z osmdesátých i devadesátých let.

Také v básnické tvorbě RUDOLFA POKORNÉHO, zdůrazňující slovenské a slovanské motivy i básnické formy, převažovala všeobecně mlhavá vlastenecká tendence, a jeho reflexe i epika, rétorické výzvy i elegické dumy, obrázky ze života i popisy přírodních motivů jsou psány mnohomluvným a ozdobným veršem. Pokorného sbírky *Ž jarních luhův* (1873), *Básně* (1877), *Pod českým nebem* (1879), *Ž hor* (1881), *Vlasti a svobodě* (1883) a další, chtějí podněcovat k činnému vlastenectví ideálními obrazy hrdinství a odporu, konkretizovanými často v látkách z bojů slovanských národů za svobodu, snažící se probouzet národní sílu a vůli a vytrvalost, čtou se dnes jen jako doklad dobové nálady.

Myšlenkovou povrchností a uměleckou konvenčností se vyznačovala většina politické poezie, která v sedmdesátých letech zaplavovala českou literaturu. Jen někteří autoři dokázali tu vytvořit díla trvalé hodnoty. Patří k nim především SVATOPLUK ČECH, jehož básnická tvorba — v prvním období je to hlavně epika — je téměř celá spjata se základními otázkami soudobého národního a evropského společenského vývoje.

Vynikala aktuálností, s níž reagovala na události domácího politického i sociálního dění: ozývaly se v ní problémy českého národního hnutí, řešily se v ní otázky probuzené nástupem dělnictva a Pařížskou komunou, probíraly se v ní perspektivy slovanských národů. Vynikala zároveň i velkou fantazií a obrazností, která přenášela básníka do různých prostředí přítomných i minulých. Měla myšlenkovou samostatnost a podnětnost v reflexích i vytríbenou formu, schopnou spojit lyrickou píseň s rétorickými diskusemi a úvahami, dramatické napětí s malebnou kresbou prostředí a detailů. Ve verších Čechových se zrcadlily v alegorických či satirických obrazech nebo v příbězích z národní minulosti aktuální otázky a témata: srážky starého a nového světa, revoluční živelné výbuchy, soucit s trpícími, bojovný odpor vůči soudobým poměrům i touha po klidu a harmonizování společenských rozporů. Osobitým útvarem Čechovým byly zejména alegoricky a filosoficky koncipované básně. Po Adamitech vynikla *Evropa* (1878), představující na osudech a názo-

rech revolucionářů odvážených do vyhnanství myšlenkové proudění soudobé evropské společnosti; byla myšlenkově významnější než *Slavie* (1882) řešící obdobnou formou otázky slovanského světa. Problematice národní a sociální věnoval pak Čech ještě básně *Lešetínský kovář* (1883); reagoval v ní na pronikání průmyslu do českých zemí a na proletarizaci probíhající na vesnici a ztělesnil v titulní postavě národní pevnost a neústupnost.

Druhý typ Čechovy epiky představují historické básně s náměty převážně z českých dějin, podtrhující slávu minulosti ve srovnání se současností a odrážející rovněž aktuální problémy. Básně *Žižka* (1879) nabádala patetickým řečnickým projevem Rokycanovým k národní svornosti v době prudkých vnitropolitických bojů. Veršovaná povídka *Václav z Michalovic* (1880) ukazovala neblahý vliv jezuitů v pobělohorské době a sledovala problém odrodilství v českém národě. Nejzrůslehlejší skladba *Dagmar* (1883) z prostředí rytířského středověku, oslavující krásu a lidumilnost české královny, byla pojata více epicky než ostatní myšlenkově dramaticky vyhocené básně. Konečně lze mezi Čechova díla odpovídající na současný stav národního života připočítat jeho skladby satirické, v nichž se prostřednictvím pohádkových a fantastických motivů autor dotýkal některých časových otázek společenských a kulturních (*Petrklíče*, 1883; *Hanuman*, 1884).

Jiným způsobem než Svatopluk Čech reagoval na soudobé postavení národa ve svých verších JULIUS ZEYER (1841–1901). Pro náměty své epiky se obrátil do hlubokého dávnověku, do doby nejstarších mýtů, bájí a pověstí. Pokusil se s trpkým a teskným pocitem ukázat slávu české minulosti, velikost a svéráznost dávných bohatýrů, kteří žili v blízkém sepětí s přírodou a s pohanskými bohy, a vykreslit jejich silné, elementární city i mohutné činy. Tím chtěl vyslovit své vnitřně prožívané zklamání nad poměry, panujícími v české společnosti a v politickém životě, a připomenutím heroických tradic, slávy a krásy Čech působit k posílení hrdosti a sebedůvěry.

Roku 1878 přestěhoval se Zeyer z „bílého domu v staré zahradě“, z domu v tehdejší Mariánské ulici, v němž strávil dětství i mládí a jemuž věnoval jednu ze svých dojmavých lyrických básní (*Bílému domu v staré zahradě* v knize *Poezie*, 1884), do Liboče, kde prožil nejšťastnější a nejkliďnější léta. Přátelům psal o tom, jak se mu za samotářských procházek opuštěnou oborou ve Hvězdě v představách a snech probouzely mytické postavy a děje: „Byl podzim, bloudil jsem oborou. Listí padalo valem, ale bez větru, všude byly mlhy; bylo to jako začarováno. Tu se mi zdálo, že z těch mlh tam daleko, daleko v hloubi dlouhých cest vystupují postavy; já viděl celý Vyšehrad. Já viděl Libušu i Přemysla.“* Tyto představy a nálady mu dávaly zapomenout na okolní skutečnost, jíž byl Zeyer, člověk velmi citlivý, trýzněn, a v jejich zajetí psal

* Z dopisu J. V. Sládkovi.

„kruh epických básní“ *Vyšehrad* (1880). V pěti skladbách vyprávěl tu plynulým, až monotónním blankversem (nerýmovaným desetislabičným jambickým veršem), který vzbuzoval dojem monumentálního patosu, o Libuši, o symbolu jara Zeleném vítězi, o Vlastě, Ctiradovi, Šárce a Lumíru. V jeho obrazech ožívají dávné postavy a pohanští bohové, jejich příběhy a činy, v nichž se zrcadlil různotvárně zápas života a smrti, lidské hrdosti s ponížením a slabostí. Zeyer ukázal v mýty přetvořenou hrdinskou minulost národa (podobně jako to činil i Čech, Vrchlický nebo Smetana ve svých symfonických básních z *Mé vlasti*). Líčil ji se zvláštním elegickým pocitem a smyslem postav a příběhů vyjadřoval své pojetí cti a spravedlnosti, poslání lidského života a smyslu národních dějin.

Vyšehrad byl začátkem řady veršovaných epických básní, do nichž se promítal básníkův hluboký a citlivý smysl pro spravedlnost. Následoval po něm příběh znázorňující české utrpení látkou z pobělohorské doby (*Griselda* 1883), zpracování staroruské látky v *Zpěvu o pomstě za Igora* (1882) a irské v *Ossianově návratu* (Světozor 1885), pověst *Čechův příchod* (1886), doplňující cyklus o Vyšehradu líčením samých počátků českého národa, a později ještě další básně s náměty většinou z minulosti národů jiných. *Čechův příchod* — patetická vize české krajiny a báje o praotcově příchodu k hoře Řípu — představuje dobře charakteristické rysy Zeyerovy epiky. Prostými prostředky, plynulým sledováním děje a popisem, volbou působivých obrazů a zvláštním pořádkem slov, odsouvajícím výrazná slova z konce nerýmovaných veršů, dosahoval monumentálního výrazu. Mýtus, k němuž se převážně ve své básnické tvorbě obracel, pokládal Zeyer za výraz kolektivní duše národní a lidové. Dovoľoval mu nalézat v poezii časů minulých záchranu před skutečností, která ho soužila, před měšťáckým prostředím, před nímž se s vášnivým a nekompromisním odporem uzavíral.

Třetím významným epikem let sedmdesátých a osmdesátých byl vedle Čecha a Zeyera JAROSLAV VRCHLICKÝ. Jeho poezie přináší opět jiný svět představ a jinou oblast příběhů a vytváří i jiný verš. Zatímco Čech se soustřeďoval ke kresbě bouřlivých scén střetnutí lidí, společenských sil a názorů a jeho verše charakterizovaly do široka rozváděné malebné obrazy a rétorický spád reflexí, zatímco Zeyer vyprávěl události z dávných dob jako tajuplné epické příběhy a ladil je do pochmurné, vážné a tesklivé nálady, byl Vrchlický daleko proměnlivější a mnohotvárnější. Jeho rozsáhlá i drobnější epika a jeho reflexe odrážejí i autorovy subjektivní krize a problémy. Rychle přecházejí z nálady do nálady, z melancholie k opojnému štěstí, ze zoufalé deprese k uklidnění a k vnitřnímu jasu i osvobození. S neobvyklou fantazií dovedl nakreslit postavy a osnovat malebně příběhy takřka ze všech kulturních okruhů, dávno minulé i přítomné. V rozmanitých obrazech, alegoriích a scénách chtěl ukazovat vývoj světa jako věčně neukončený, vzestupný proces a sledovat

tak od pravěku do současnosti neustálý dějinný pohyb lidstva. Avšak mytologický a kulturněhistorický aparát reminiscencí a obrazů přeplňuje tyto básně tak, že Vrchlického epika působí často dojmem vyumělkovanosti a dekorativnosti. Vrchlického básně s náměty z českých dějin, shrnuté do první knihy *Mythů* (1879), obsahují vypravování o Šárce, legendu o svatém Prokopu a o opatu Božetěchovi. Výrazněji vyjádřil Vrchlický tragiku českých dějin, lidový hněv, selský útlak a revoltu ve sbírce *Selských balad* (1885). Ovšem vzhledem k celku Vrchlického tvorby byly české náměty jen poměrně řídké. Častěji se obracel k látkám cizím, čerpaným z historie nejrůznějších zemí a národů a ukazujícím člověka, jeho snažení o pokrok a o pravdu v celém dějinném rozvoji. V rozsáhlém cyklu knih podávajících epeje lidstva Vrchlický reflexivními a epickými verši předváděl zápas člověka a lidstva o světlo, ukazoval dějiny jako cestu k myšlenkám soudobé humanity, k ideální harmonii rozumu a lidských smyslů. Počínaje sbírkou *Duch a svět* (1878) rozvíjel svou představu v nesčetných básních, úvahách, scénách, portrétech a epických příbězích (*Sfinx*, 1883; *Mythy II*, 1880; *Hilarion*, 1882; *Twardowski*, 1885 a další). Sledoval, jak postupuje vývoj lidského pokolení a jak se všechny národy spojují, aby uskutečnily ideály vyhlášené Francouzskou revolucí. Vyjadřoval naději v příchod lepších a krásnějších zítřků, naději v obrodu lidstva a v zrození svobodnějšího a ve svém citovém i smyslovém životě plnějšího člověka. Avšak tato Vrchlického představa pokroku, stále se v různých podobách vracející, byla jen obecná a slučovala eklekticky množství různorodých prvků. Tím, že vyjadřoval tyto myšlenky pomocí námětů z nejrůznějších oblastí historických a geografických a zpracovával je různotvárnými formami, Vrchlický neobyčejně rozšířil tematickou formální oblast české poezie.

V podobném tónu jako Vrchlického oslava lidského ducha a pokroku zněly současně verše NERUDOVY vydané ve sbírce *Písní kosmických* (1878), ve srovnání s Vrchlickým myšlenkově hlubší a konkrétnější. Neruda dokázal v těchto písních pojmout a vyjádřit celistvě poslání jedince, národa i lidstva, představit srozumitelně jejich vzájemné vztahy a vystihnout jejich společenský úkol jako úsilí o poznání vesmíru a o přeměnu života. Spojil tím hlediska, dosud většinou rozlučovaná nebo jen neorganicky spjatá: hledisko „národní“ i „světové“, obecně lidské. Zároveň přinášely jeho verše vzácně osvěžující, průzračnou poezii, neboť dovedly to, o čem se obvykle psalo s mnohomluvným patosem a co bývalo předmětem hlubokomyslných reflexí, vyjádřit i formou písně, s humorným zabarvením a z hlediska prostého člověka. Avšak Nerudův postoj k národu a světu zůstal ve své době většinou nepochopen a jeho styl, ukazující cestu k vyjádření zároveň prostému a hlubokému, neměl následovníky.

Konečně patří do této oblasti časové poezie i řada básní JOSEFA VÁCLAVA SLÁDKA, věnovaných otázkám národního osudu, roztroušených po všech jeho sbírkách. Odráží se v nich jeho zkušenost z amerického pobytu, která dala

zvláštní osobní nádech veršům vyjadřujícím stesk po domově, zklamání i bolestnou opuštěnost národa (zvláště v básních s americkými nebo indiánskými náměty jako *Na oceánu*, *U Michiganu*, *Na hrobech indiánských* aj.).

Ve stopách tvorby Čechovy, Vrchlického, Sládkovy a Zeyerovy šla řada spisovatelů, jimž chyběla umělecká síla a kteří většinou jen rozvíjeli nebo obměňovali některé motivy obsažené v dílech vedoucích básníků. Z nich zasluhuje zmínky OTAKAR MOKRÝ (1854—1899) pro své *Jihočeské melodie* (1880, druhá řada ve sbírce *Básně*, 1883), v nichž se s láskou vžívá do minulých dob, procházejí rodným krajem poznamenaným stopami husitských hrdinů, a s melancholickými pocity si představuje a malebně kreslí scény z dávné minulosti jako protiklad přítomnosti. — Soudobou kritikou byly ceněny a uznávány *Zpěvy knížecí* (1883) FRANTIŠKA KVAPILA (1855—1925) pro náměty z ruských pověstí, zatížené však obecnými reflexemi a samoúčelnými popisy. Nebo FRANTIŠKA CHALUPY (1857—1890) epická báseň *Záviš* (1883), která líčí hrdinu jako představitele vlastenectví a soucítícího s lidem, a jeho *Zpěvy bohatýrské* (1889) s tematikou ruskou, českou a jihoslovanskou, oslavující boje slovanských národů za svobodu. K těmto autorům lze přiřadit ještě vedoucího a nejznámějšího básníka mladé Moravy FRANTIŠKA TÁBORSKÉHO, zejména jeho první sbírkou *Básně* (1884), zmíněnou už pro motivy slovenské, která obsahuje ještě meditativní a burčující verše inspirované moravskou přírodou a moravským osudem, připínající se hlavně k symbolu Hostýna (*Na Hostýně*, *Moravě* aj.).

Veškerá politická poezie, dokonce i umělecky druhořadá, ve výrazu konvenční a v myšlenkách mlhavá, docházela ve své době značného ohlasu, a to hlavně pro elegičnost, v níž se odrážela všeobecná nálada doby, zklamání soudobým stavem i smutek nad zánikem slavné národní minulosti. Tento ráz vystihl Neruda v recenzi právě Mokrého Jihočeských melodií: „České dějiny vůbec spíš budí dumu než zvuky jásavé, mají ale přec doby své slunečně velké, jež by mohly básníka českého rozepět až na jásavost triumfální. Ale málo toho nalézáme stop v literatuře naší pěkné. Pochopitelně! Do včera by byly básníka za nadšení stihly třeba ještě okovy, a dnes — také dnes je ještě pochybno, zda by se mu vedlo dobře. Nevyšli jsme v tom směru zkrátka dosud nad jakous všeobecnou náladu, jejíž základ je pocit elegický.“* Elegický pocit této poezie vyjadřoval zajisté upřímně prožívaný vztah básníků k osudům národa, zároveň však se v něm odrážela neschopnost vidět a pochopit reálné poměry národního života v celé rozpornosti třídní a zaujmout k současnosti aktivní stanovisko. Pasívní vztah ke skutečnosti, pouhá meditativnost těchto veršů byly jejich největší slabostí. Přesto měly do jisté míry sílu aktivizovat národní život v tom smyslu, že jitřily nejasné rozhořčení a nespokojenost s daným stavem, podněcovaly k zamyšlení a k hledání nových cest

* Osvěta 1881.

společenského zápasu. Četné verše Čechovy a Sládkovy se objevovaly i na stránkách dělnických časopisů, nabývajíce v těchto souvislostech smyslu bojové výzvy, odporu, revolty a nesouhlasu s poměry i sociálními.

Na pozadí tohoto básnického proudu pomalu krystalizovalo také jedno z vrcholných děl české poezie devatenáctého století, NERUDOVY *Žpěvy páteční*, jejichž jednotlivé části se objevovaly v časopisech počátkem osmdesátých let. Mnohé prvky, obrazy a motivy známé z veršů Nerudových nalezneme roztroušeny v poezii tohoto období. Neruda je ovšem dovedl přetvořit do čistého básnického tvaru, dokázal sloučit všeobecný pocit smutku se svým osobním osudem a dát tím svým veršům nejvyšší životní naléhavost. A nejen to. Místo nejasného elegického pocitu vyslovil přímo tragičnost osudu národního, ukázal na smutnou přítomnost, ale dovedl vyslovení smutku spojit i s výrazem důvěry; dovedl posuzovat tíhu současnosti tak, aby se jejím plným poznáním otevřela cesta k lepší budoucnosti. V tom, že naděje a utrpení národa, které Neruda básnicky působivě vyjádřil, byly zároveň jeho nejhlubším a nejsubjektivnějším vyznáním, a zejména v tom, že jeho veršům dává patos myšlenka neustálého boje, spočívá jedinečný význam těchto Nerudových básní. Jsou také svědectvím, že poezie, která čerpá optimismus z lidových zdrojů, která je schopna mobilizovat lid a podněcovat jeho aktivitu obsahuje nejcennější historické a umělecké hodnoty a uchovává si nadlouho životnost.

Verše, které se obracely k otázkám národního zápasu a k obecným problémům politického vývoje, tvořily hlavní a téměř výlučný proud tehdejší časové poezie. To však nebyly jediné otázky, které měly naléhavou společenskou platnost. Postupně si básníci začínali všimnout problémů souvisících s rozvojem dělnického hnutí a se sociálním postavením lidu a proletariátu, problémů, které stále důrazněji volaly o pozornost. V poezii se objevují častěji obrazy ze života městského lidu i dělníků a symboly mozolných dlaní, vyjadřující úctu k jejich práci. Většinou ovšem nešlo v těchto verších o víc než právě o soucit se životem pracujících, umělecky pak o žánrový popis. „Pracovitému lidu našemu“ věnoval *Písně o mozolech* (1884) ANTONÍN KOUKL (1860—1884), který tu oslavil verbalistickým veršem lidskou práci a zdůraznil ideu osvěty. Také MATĚJ ANASTAZIA ŠIMÁČEK (1860—1913) našel v smutném a drsném životě lidu poetické hodnoty. Ve sbírce *Ž kroniky chudých* (1884), v obrazech těžkého údělu dělníků vyslovil úctu k nim, ač ovšem nepokročil nad žánrové vidění spjaté nadto s abstraktními morálními pojmy a náboženskými představami.

Význam těchto a dalších podobných veršů spočíval v tom, že si všímaly lidu a proletariátu a snažily se poukázat na tíhu jejich osudu. Avšak soucit a úcta, kterou vyjadřovaly, pramenily v podstatě ze vztahu maloměstáka k dělníkovi a k sociální otázce. Jsou tedy tyto verše spíše jen dokladem toho, jak se poezie začínala vyrovnávat s novými látkami a otázkami a jak se v ní

začínal přehodnocovat pojem umělecké pravdy, vyhýbající se dosud kresbě bídy a drastické chudoby. Jsou dokladem toho, jak se postupně začínalo přesouvat těžiště problematiky časové poezie.

První generace dělnických básníků

Dosud probíraná poezie reagující na rozmanité časové otázky společenského vývoje vycházela ve svém postoji k životu z ideálů buržoazně demokratické revoluce. Myšlenka národní a lidské rovnosti a svobody, chápána a vyjadřovaná ovšem každým básníkem jinak, představovala ideovou hranici, kterou žádný z jmenovaných básníků nepřekročil: ani Neruda, který naprosto nezavíral oči před neutěšenou životní situací chudiny ve městě, ani Svato-pluk Čech, jež představa obrovské revoluční srážky starého a nového světa zároveň přitahovala i odpuzovala. Všichni posuzovali rozmáhající se dělnickou třídu z hlediska, nakolik se podílí na společném pokrokově chápaném zápasu národním. V těch letech se však rodila v Čechách už i poezie související přímo s dělnickým hnutím a vyslovující myšlenky socialismu, a to v písních a verších otiskovaných v dělnických časopisech.

S rozvojem dělnického hnutí stupňoval se vliv dělnického tisku. A na stránkách *Dělnických listů*, *Budoucnosti* a jiných časopisů a novin objevovaly se první verše spjaté přímo s organizovaným již bojem dělnictva. Vznikala tu nová oblast poezie, která představuje jeden z organických kořenů a nutných předpokladů vzniku a rozvoje socialistické kultury. Tyto verše sledovaly hlavně dvojí cíl: především chtěly vychovávat čtenáře k třídnímu vědomí, k rozlišování protikladnosti zájmů buržoazie a lidových vrstev; zároveň měly rozněcovat revoluční optimismus a odhodlání, představovat hrdinství práce a burcovat tím sebevědomí a smělost dělnictva. Chtěly vyjádřit revoluční ideje a pomoci mu tak distancovat se od politiky buržoazních stran.

Nejvýraznějším představitelem skupiny dělnických básníků v letech sedmdesátých a na počátku let osmdesátých byl JOSEF BOLESLAV PECKA (1849 až 1897), jeden ze zakladatelů české sociální demokracie a významný žurnalista dělnických listů. Jeho básně a písně jsou také typickým výrazem dělnické poezie tohoto prvního období. Hlavním podnětem jeho veršů je bída proletářů a její kontrast k blahobytu sytých měšťáků i myšlenka revoluce a sociálního boje za společenskou rovnost a spravedlnost. Nejvhodnější a zároveň nejpůsobivější uměleckou formou, kterou Pecka (i ostatní básníci) volil, byla píseň. Buď skutečně zpívaná na známé melodie lidových nebo zlidovělých písní, nebo recitovaná. Její verš usiluje o maximální srozumitelnost, jasnost a jednoznačnost myšlenek a o silné citové působení. Nejlépe tomu účelu vyhovuje verš mluvný, založený na vzrušené intonaci, bez ozdobných obrazů a užívající

přímých a účinných emociálních pojmenování nebo výrazných symbolických obrazů (okovy, prapor, otrok atp.) a konstantních epitet (bledá líc apod.). Peckovy básně, často vyhocené ironií nebo satirou, zpracovávaly motivy ze života proletářů, inspirovaly se aktuálními událostmi dělnického hnutí (*Pařížská komuna*), oslavovaly dělnickou práci, útočily proti buržoazii (*Staro-český poslanec, Buržoazii*), vyjadřovaly kolektivní hněv pracujících, jejich revoluční odhodlání i víru ve vítězství.

Nejznámější z tehdy vzniklých písní se stala *Žalářní* NORBERTA ZOULY (1854—1886). Když byl Zoula roku 1881 vězněn, napsal na známý nápěv píseň, která se stala v dělnickém hnutí velmi populární. Vyslovil v ní nezlomnou neústupnost revolučních bojovníků, nenávist proti kapitalistům i přesvědčení o vítězství proletářské věci:

... I kdybychom padli všici,
vstanou noví bojovníci,
prapor rudý zavlaže!

Dalšími tvůrci dělnických písní byli Peckův přítel a spolupracovník LEOPOLD KOCHMAN (1845—1919), jehož verše byly často vyostřeny proti měšťácké „lidumilnosti“, a první překladatel Písně práce do češtiny FRANTIŠEK JOSEF HLAVÁČEK (1853—1937), autor četných převážně rétoricky pojatých básní vracejících se opětovně k myšlenkám zápasu za svobodu a k motivům bídy proletářů.

Tvorba prvních básníků českého dělnického hnutí se na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let slibně rozvíjela. Nalezneme v ní vyjádřeny myšlenky a city, bolesti i naděje počátků tohoto hnutí, které se už ostře odlišilo od liberální politiky a osamostatnilo se v sociálně demokratické straně. Avšak její vývoj byl brzy na čas přerušen stupňovanou perzekucí v letech osmdesátých. Všichni přední přispěvatelé dělnických časopisů byli postaveni před soud a vězněni; Pecka, Zoula, Kochman i Hlaváček odcházejí postupně do Ameriky, ztrácejí styk s českým dělnickým hnutím a tím končí i tvorba první generace našich dělnických básníků. Jejich písně se však ještě dlouho udržely v proletářském hnutí a plnily svou agitační funkci na schůzích a shromážděních.

Veršované příběhy ze života a z historie

Vedle poezie, která měla vyslovený kontakt s aktuální problematikou národního a sociálního vývoje, nepřestávala se pěstovat ani epika, která sledovala cíl podat obraz životních konfliktů nebo vyprávět příběh, který

by zajímavostí děje nebo pestrostí prostředí upoutal zájem čtenářů. V šedesátých letech prošla epická poezie, zejména její kratší útvary, balada a romance, značným vývojovým přesunem. Odklonila se od námětů pojímajících v duchu mytologickém tragično jako důsledek nevysvětlitelných osudových zásahů a vyvíjela se postupně ve veršovaný obraz ze života. Znamenalo to podstatný pokrok v zrealnění tohoto útvaru. Zároveň však pronikal do něho i žánrový přístup ke skutečnosti, ulpívající na popisu detailů a uplatňující sentimentální citový přístup k látce. Soudobé kritice se však zdálo, že rozvoj epické poezie je nadále důležitý, protože doposud dospěla u nás ve srovnání s jinými evropskými literaturami k poměrně slabým výsledkům (například v Hálkových byronských lyricko-epických povídkách). Nadto panoval názor, že právě epická poezie může probudit zájem o verše a o literaturu vůbec i v širokých čtenářských vrstvách. Z těchto předpokladů vycházel i JAN NERUDA, když založil roku 1883 knižnici *Poetických besed*, chtěje v ní věnovat pozornost právě především básnictví epickému.

Oblíbenou uměleckou formou zůstávaly stále hlavně kratší epické útvary, zejména balady. Jestliže básník dokázal zachytit životní scénu, zobrazit prudký citový nebo společenský konflikt a najít v něm lidskou tragičnost, jestliže dokázal podat baladou vyostřené, zhuštěné poznání životních rozporů a dát mu patos výrazným básnickým podáním, uchovávala si balada a romance svůj dosavadní význam. Takového druhu byly klasické NERUDOVY *Balady a romance* (1883). Neruda se v nich vyrovnával zejména pomocí historických a legendárních látek se základními a nejvážnějšími problémy lidského života: se vztahy člověka k vlasti a k lidstvu, se vztahem mezi matkou a synem, s pojetím společenského pokroku. Vycházel převážně z obrazů a představ lidových s jejich bezprostředností pohledu a s jejich humorem; dával jim však nový ráz tím, že do naivního obrazu vložil pointu, odrážející duševní obzor, představy a názory pokročilejšího prostředí soudobé společnosti. Umělecké vítězství Nerudových balad a romancí umožnilo především autorovo poznání, že nikoliv rozvláčný popis, ale dramatická kompozice a typické detaily, nikoliv sentimentální a neurčitý vztah k světu, ale vyhraněný názorový postoj ke skutečnosti mohou dát tomuto básnickému druhu uměleckou působivost. S tímto pojetím přistupoval k baladám a ke kresbě obrazů ze života také JOSEF VÁCLAV SLÁDEK. Téměř v každé jeho sbírce nalezneme hutně a osobitě psané básně, charakterizující prosté postavy, tísněné smutkem a tragikou lidského osudu, drcené tíhou a rozpory soudobého života (*Písař, Točič, U klavíru* aj.). Avšak u většiny ostatních autorů tento útvar ztrácí dramatické napětí, které odráželo Nerudovo reálné poznání tehdejší skutečnosti, a zaniká v literatuře bez ohlasu.

Platí to o většině svazků *Poetických besed*; příznačnými díly tohoto zaměření byly například básně LADISLAVA QUISE, z nichž poměrně nejšťastnější

byl pokus podat v cyklu balad *Hloupý Honza* (1880) příběhy této lidové postavy českých pohádek, vylíčit jeho typické osudy a postihnout jeho charakter. — ANTAL STAŠEK promítal zprvu do nitra svých hrdinů romantické pocity rezervanosti, svár ctižádosti a prudkých vášní, ale postupně v jeho skladbách sílila snaha vykreslit reálné prostředí podkrkonošské vesnice a sepnout příběhy postav s aktuálním politickým rámcem (*Ž doby táborů*, 1884). — Podobně jako Stašek začínal se vyvíjet JOSEF JAKUBEC (1858—1889). Jeho *Povídky z kraje ve verších* (1887 a 1890) kreslí s moralizujícími pointami příběhy z vesnického života na Jičínsku a naznačují schopnost zobrazit některé jeho svérázné stránky a detaily. — Obdobným směrem postupoval ve svých drobnějších i větších básních i KAREL LEGER (1859—1934). Jeho *Všední život* (1883), obraz z maloměstského a statkářského prostředí, spojuje kritiku rozkladného vlivu peněz s idealizujícími záměry zdůrazňujícími lidskou ušlechtilost.

Epické básně všech těchto autorů zachytily řadu detailů zobrazovaného prostředí, postihly někdy i specifické krajové rysy v charakteru postav a v lokálním rázu, avšak nepodaly ani hlubší pohled na lidskou povahu, ani přesnější kresbu lidového života. Představa, že k poetizaci skutečnosti stačí, aby básník vyjádřil úsek života verši, vyplývala z neujasněného pojetí funkce poezie a epiky. I když se toto deskriptivní pojetí ještě dlouho udrželo, působilo stále více jako anachronismus.

Vedle balady a romance a podobně pojatých veršovaných útvarů rozvíjela se v soudobé epice dále i byronská lyrickoepická povídka, která umožňovala poměrně pružně spojovat různé složky: dramatický děj s lyrickým líčením, kresbu hrdiny a psychologickou analýzu se zajímavostí a poutavostí prostředí.

Z této možnosti vycházel zejména JAROSLAV VRCHLICKÝ. Některé své přednosti — mistrovské líčení cizích prostředí, plynulé a elegantní vyprávění romantických (hlavně románských) příběhů, pohádek a legend, lehkost a půvab básnického výrazu, uplatnil také v epice, která stála mimo jeho koncepci Zlomků epeje. Je shrnuta zejména do knihy *Epických básní* (1876), do *Nových básní epických* (1881) a do dalších sbírek, které rostly na okraji jeho tvorby epeje a lyrické. Také v těchto básnických povídkách se zrcadlily básnickovy osobní problémy, otázky poslání umění a umělce, složitost lidských vášní, svědomí a citů.

Rovněž SVATOPLUK ČECH se pokusil nejprve o vyprávění byronského příběhu v básni zasazené do kavkazského přírodního rámce, v *Čerkesu* (1875). Avšak jeho nejvlastnější projev představovaly hlavně idylické kresby z venkovského života, založené na vzpomínkách a osobních zážitcích, dovolující v plné míře uplatnit autorovu zálibu v malebném líčení prostředí a postav a ve vystižení elegického pocitu, spjatého s představami dětství a mládí. Tak

je tomu zejména v první z Čechových skladeb tohoto zaměření, v cyklu obrázků z vesnice minulých časů nazvaném *Ve stínu lípy* (1879), kde autor shrnuje v jednotném náladovém rámci, navozovaném vzpomínkami a tesknou láskou k domovu, několik dojemných příběhů svérázných postav a kde podává s jistou idealizací i horoucí apoteózu domova a venkovského života.

Řadu veršovaných povídek napsal v letech osmdesátých konečně i ADOLF HEYDUK. U něho však jsou již zřetelně patrné všechny nesnáze, do nichž se tento útvar dostával. Heydukovy skladby z lidového prostředí jihočeského (*Dřevorubec*, 1882; *Pod Vítkovým kamenem*, 1885; *Běla*, 1882; *Sekerník*, 1898), kreslíci nejčastěji lidi trpné a zasněné, spojují tragičnost se sentimentalitou a idylou, svěží líčení pošumavské přírody, lesů a jezer s ozdobnými popisy plnými podrobností. Chybí jim životná charakteristika postavy i postižení jejich psychologie, chybí jim přirozenost v rozvíjení děje a zápletek. Dosvědčují scestnost popisného verbalismu, když verš nevyplyne z vnitřní umělecké potřeby, nýbrž stává se pouhým vnějším rouchem.

Skutečně také tento básnický druh stále méně slouží zobrazení současnosti, vede k převaze neobvyklých příběhů z minulosti a k povšechné, idealizující kresbě.

Rozvoj lyriky

Změny, k nimž docházelo od počátku sedmdesátých let v životě celé české společnosti, zasahovaly podstatně do všech lidských vztahů. Znamenaly další etapu procesu, v němž si básníci uvědomovali rozpory národní společnosti a v jehož průběhu trpce, s bolestí a zklamáním pociťovali, že život vytvářený kapitalistickou společností stává se nepřátelským každému upřímnému citu i smyslu pro pravdu a spravedlnost, že nedovoluje, aby člověk v souladu se společností dosáhl plného štěstí. Když se neuskutečnily politické ideály, které vedly národní společnost v počátcích konstitučního období, ukazovalo se čím dál zřetelněji, že vztahy mezi lidmi jsou jiné, než o jakých básníci snili. Tato situace byla příznivá rozvoji subjektivní poezie, zejména lyriky. Neboť jakmile se oslabuje platnost základních myšlenek, na nichž společnost stojí, nabývá zvláštní důležitosti otázka postavení individua ve společnosti a jeho vnitřní citový a smyslový život. Básník, který je rozčarován veřejným ovzduším, jeho mělkostí a pokrytectvím, který je znechucen trapnými politickými sváry a který cítí, že veškeré sociální poměry jsou neuspořádané a plné protichůdných zájmů, hledá úlevu i posilu v intimních lidských svazcích a v intenzívním a svobodném prožití elementárních citů.

Nová náplň tehdejší lyriky je tím patrnější, že předcházející ruchovské období zdůrazňovalo takřka výlučně politické a společenské podněty umělecké tvorby a že i osobní city básníkovy podřizovalo zřetelům k tomu, jaké pocity

nebo nálady je třeba v národní společnosti probouzet. Potlačovalo nebo pomíjelo se vše, co by mohlo podlamovat společenskou aktivitu a oslabovat účinnost vlasteneckých idejí. Pro tyto tendence je příznačný výrok E. Krásnohorské: „Nenávidím nade vše subjektivnost lyrickou — ó kéž jen nestanu se lyrikem! Zdá se mi to být tak sobecké zpívat jen o sobě a pro sebe!“* Strach hovořit v básni o sobě, pravdivě vyjadřovat zážitky, v nichž by se zrcadlilo tísnivé postavení básníka v soudobém životě, bránil ovšem rozvoji lyriky subjektivní, přírodní a milostné, jež u většiny autorů té doby byla bezbarvá a vyslovovala jen neurčité a matné city.

Zato na počátku sedmdesátých let začínal se v poezii znovu projevovat zájem o pravdivé vyjádření skutečných, prožitých citů a nálad. Subjektivní lyrika stávala se hlavní tvůrčí oblastí hned několika básníků přátelského studentského kroužku, v němž se vedle prozaiků Jiráska a Thomayera sdružili Jaroslav Vrchlický, Bohdan Jelínek a Jaroslav Goll. První básnickou sbírkou vydanou z tohoto kroužku byly *Básně* (1874) JAROSLAVA GOLLA (1846—1929). Kromě starších veršů, které vyrůstaly z nálady kolem roku 1868, tvořila podstatnou složku Gollovy jediné básnické knihy osobní lyrika touhy, snění a roztoužených elegických citů, vyjadřovaná hlavně písňovými formami a s vyspělou kulturou verše. — *Básně* BOHDANA JELÍNKA (1851—1874), vycházející v různých časopisech, uspořádal po spisovatelově náhlé smrti Jaroslav Vrchlický. Smutná a teskná písňová lyrika zvláštní křehké a snivé obraznosti a hudebnosti tlumočila autorovo citové vzrušení, jeho vzpomínky a sny na pozadí jemných přírodních nálad, a vzbuzovala oprávněné naděje v další vývoj i přesto, že se zatím uzavírala v okruhu úzce osobních citů.

Lumírovskou představu lyriky nejpřetněji vyjádřil a mnohostranně rozvinul JAROSLAV VRCHLICKÝ. Celý život byl v jeho subjektivních verších zobrazován prismatem básníkovy srdce, rozbitého, zraňovaného rozpory a nevírou a toužícího naplnit se velkým citem lásky, která by měla moc harmonizovat nejen básníkovu nitro, nýbrž celý svět. Lásky — a také umělecká tvorba — představují Vrchlickému oblast, v níž nalézá radostnou nebo tesknou úlevu i životní naplnění. Byla mu vlastní schopnost reagovat na všechny náznaky duševních hnutí a rozehrát je básnickými obrazy. V četných jeho lyrických sbírkách (*Sny o štěstí*, 1876; *Rok na jihu*, 1878; *Eklogy a písně*, 1880; *Poutí k Eldoradu*, 1882 a další) najdeme city, nálady a prožitky básníkovy vysloveny s neobyčejnou mnohotvárností, smutek i radost, naděje i deprese se tu střídají v bohatých stupnicích a nesčíslných odstínech. Vrchlického lyrika rozvíjela se v mnoha polohách — jako intimní zpověď nebo jako reflexe, jako výraz vnímavých smyslů nebo jako zrcadlo citových nálad. A mnohotvárná je jeho subjektivní poezie i formálně. Verš i strofické útvary jsou rozmanité a vy-

* Z dopisu Karolině Světlé z roku 1870.

tříbené. Vrchlický už mezi svými počátečními knihami vydal sbírku *Dojmy a rozmary* (1880), jež měla ukázat, jak dokonale zvládl český básník nejrůznější lyrické formy při zpracování námětů lásky, umění, přírody. A také později vždy ve své poezii s úspěchem uplatňoval útvary převzaté z mnoha rozličných oblastí a epoch světových kultur. Ve velkém bohatství jsou v ní zastoupeny formy vytvořené antikou a středověkem, renesancí, barokem i poezií devatenáctého století. Vrchlický tak neobyčejně obohatil českou básnickou techniku a slovník. Konečně je pro jeho lyriku příznačné i to, že zobrazovala lásku i přírodu také s mnohem konkrétnější smyslovou názorností, než tomu v naší poezii dosud bylo. Subjektivní lyrika májovců, Nerudova, Hálkova, Mayerova nebo Šolcova zachytila rozličné lidské city, hořce reagující na tíseň okolního života, a našla pro ně působivý umělecký výraz hlavně za pomoci přírodních motivů. Nesetkáme se však u ní s oním smyslově plným, bezprostředním vyjádřením, jaké je vlastní Vrchlickému:

Zas kvete kaštan červený a bílý,
bez plný vůně do oken se chýlí,
vzduch průhledný zem koupá v proudech světla,
i jabloni už stará hlava zkvětla.

V smyslové názornosti, s níž dovedl Vrchlický vyslovit vzrušení, vyvolávané mihotavými dojmy přírodních nálad a vášnivými záchvěvy citů, znamenala tato poezie velký pokrok. Básníkovy užaslé oči a dychtivé smysly způsobují, že jeho verši probíhá neustálý pocit znepokojení a zneklidnění, stále znovu básníka inspirující a podněcující k novým a novým obrazům, jimiž se snaží zachytit každý dotek okolní skutečnosti.

Do Vrchlického lyriky vnesla někdy snaha po formální virtuozitě jistý chlad a strojenost, mnohde se objevují stopy vlivů, které souzněly s autorovými náladami (G. Leopardi, V. Hugo, francouzští parnasisté). Vcelku však je v ní poměrně nejméně alegorického a mytologického aparátu, nejméně rétoričnosti i ozdob, které namnoze často kvůli rytmu, kadenci nebo rýmu rozměňují myšlenku a znejasňují básnický obraz.

Druhý z velkých lyriků tohoto období, J. V. SLÁDEK, stojící vždy spíše ve stínu svých básnických druhů Vrchlického a Čecha, je ve srovnání s J. Vrchlickým ve své subjektivní poezii mnohem méně nápadný a efektní a tematicky i myšlenkově daleko užší. V jeho lyrice se stále vrací základní elegicky zbarvená nálada, vyvolaná smrtí básníkovy ženy, opakují se v ní motivy zklamání a promlouvá z ní snaha překonat bolest osobní statečností. Najít vnitřní oporu v pevných citech a v ryzosti lidského charakteru, to je úsilí příznačné pro celou Sládkovu subjektivní lyriku a dodává jí také sevřené, náznakové formy. Avšak i při tvarové prostotě a při jednotvárnosti

citových poloh, které vyjadřovala, dosáhla rovněž hluboké pronikavosti a nejjemnějšího odstínění v zachycení citového života současného člověka.

Ze snahy vyjádřit typické lidské city, z osobních prožitků a jako reakce na pochmurnou dobovou situaci vyrostla také pozdní lyrická sbírka JANA NERUDY *Prosté motivy* (1883). V jarním, letním, podzimním a zimním cyklu písní, kreslených na pozadí proměnlivých nálad šumavské přírody, snažil se Neruda básnicky vyslovit celé bohatství subjektivního citového života, jeho nejvnitřnější bolesti i radosti, jeho marnou touhu po naplnění i zákonitosti lidského osudu, stárnutí člověka a blížící se smrt. Zároveň v těchto básních prosvítají i dobové okolnosti, vedoucí k osamocení básníka, který nemůže v měšťácké společnosti nalézt ani své osobní štěstí. Rýsuje se v nich však i autorův pevný, vyrovnaný postoj k světu, jeho statečné pojetí osudu, které bylo součástí Nerudova hledání odpovědi na otázku postavení soudobého člověka ve společnosti. Prosté motivy daly citlivý a mužný básnický výraz pocitům člověka, který touží po plném a bohatém osobním životě, je však srážen a zraňován malichernou skutečností, bytostně cizí jeho snům.

Subjektivní lyrika J. Vrchlického, J. V. Sládka a J. Nerudy představuje nejuplněji a nejhluběji vnitřní svět soudobého českého člověka. Zároveň s ní se široce rozvíjela i lyrická tvorba jiných autorů, která však nedosahovala takové umělecké úrovně ani společenské důsaznosti.

V souvislosti se stoupající vlnou lyrického básnictví začalo se v sedmdesátých letech i nejplodnější a umělecky nejšťastnější období básnické tvorby ADOLFA HEYDUKA, jenž se vedle sbírky *Cimbál a husle*, vedle vlastenecké a časové poezie a několika knih epických především soustřeďoval k improvizovaným lyrickým písním. Z milostné a rodinné inspirace, zabarvené buď radostí a vlídnou pohodou, nebo tichým smutkem a žalostí nad smrtí nejbližších, rodí se celá řada Heydukových knih. Především jeho dílo umělecky nejvyrovnanější, básnická pohádka *Dědův odkaz* (1879), alegorická oslava lidové písně a vyznání touhy po kráse, a další sbírky: *V zátiší* (1883), *Písně* (1884), *Hořec a srdečník* (1884), *Zaváté listy* (1886). Heydukovy básně spontánně reagují na podněty okolí, rozměňují a zdrobňují motivy lásky, zpěvu a přírody a nalézají v nich útěchu, odevzdaný klid a životní štěstí. Prochází jimi motiv „ptačího zpěvu“ představující tvůrčí ideál básníka, o němž Neruda výstižně napsal: „Zpívat a jen zpívat je jemu životní potřebou jako trávě rosa, jako zemi jaro, u něho není v tom strojenosti a není nutkání.“* Vskutku také celá básnická tvorba Heydukova tónem i obsahem vyvolává záměrně představu lidového písničkáře s jeho bezprostředním srdečným vztahem k přírodě a k člověku, s jeho citovým vlastenectvím a s naivně zjednodušeným pohledem na minulost, přítomnost i všechny otázky lidského života.

* V kritice *Cimbálu a huslí*, NL 1876.

Lyrikové mladší generace, pro něž byl hlavním vzorem Jaroslav Vrchlický, jak svou vlastní tvorbou, tak i překlady (zejména francouzské poezie), směřovali k vystižení okamžité nálady, k zachycení citové a přírodní atmosféry. Jejich poezie spojovala však tyto tóny, postihující pomocí přírodních obrazů a pomocí zkonkrétněného popisu náladu chvíle, neorganicky s četnými mytologickými obrazy a symboly a především postrádala té umělecké a lidské hloubky, která vyznačovala lyriku tehdy vedoucích básníků. Jako typického představitele této generace lze jmenovat JANA ČERVENKU (1861—1908), autora několika lyrických knih (například *Amoroso*, 1883; *Ztišené vlny*, 1886; *Písně Závěšovy*, 1891), z nichž znějí úzce soukromé bolesti, sny, city a nálady. Jeho verš je kultivovaný, mihnou se v něm často svěží obrazy zejména v přírodních motivech, ale úskalím této lyriky je monotónní elegičnost a pasivní vztah k životu. V podobných polohách vznikala i lyrická poezie FRANTIŠKA KVAPILA například v jeho knize *Zaváté stopy* (1887), formálně snad ještě vybroušenější než poezie Červenková, ale bez schopnosti představit z dojmových a náladových střípků, které zachycuje, lidský osud.

V lumírovském období postoupilo zvniternění české lyriky, objevily se v ní nové formy a stupňovala se v ní schopnost postihnout i okamžitý a bezprostřední záchvěv básníkovy srdce a smyslů. Z postoje básníků ke skutečnosti je zřejmé stálé napětí mezi touhou po životní jistotě a po harmonii citů, mezi snahou dojít naplnění v intimních lidských vztazích a mezi nemožností dosáhnout těchto jistot. Toto napětí odráží hluboké přeměny, které se v kapitalistické společnosti dějí a připravují. A bolestná a tápavá reakce básníků na tyto sotva tušené skutečnosti, ať již hledají východisko v mužném vyrovnání s nimi, nebo se utíkají k ideálu lásky, k přírodě, nebo se uzavírají do vlastního nitra, vyjadřuje jejich snahu emancipovat se od společnosti, která se jim jeví jako nepřátelská lidským citům, i smyslu pro pravdu a krásu.